

CENTER FOR
INSIGHTS IN
SUR✓EY
RESEARCH

Фокус-групи з питань реінтеграції Криму

Липень-вересень 2024

Фокус-групи з питань реінтеграції Криму

Липень-вересень 2024

Center for Insights in Survey Research

IRI.org

@IRI_Polls

© 2024 All Rights Reserved

Фокус-групи з питань реінтеграції Криму

Copyright © 2024 Міжнародний республіканський інститут. Усі права захищено.

Заява про дозвіл: Жодна частина цієї роботи не може бути відтворена в будь-якій формі чи будь-якими засобами, електронними чи механічними, включаючи ксерокопіювання, запис або будь-яку систему зберігання та пошуку інформації без письмового дозволу Міжнародного республіканського інституту.

Запити на дозвіл мають містити таку інформацію:

1. Назва документа, для якого потрібен дозвіл на копіювання матеріалів
2. Опис матеріалів, для яких потрібен дозвіл на копіювання
3. Мета використання скопійованих матеріалів та способи їх використання
4. Ваше ім'я, посада, назва компанії чи організації, номер телефону, номер факсу, адреса електронної пошти та поштова адреса.

Надсилайте всі запити на отримання дозволу на адресу:

Attn: Communications Department

International Republican Institute

1225 Eye Street NW, Suite 800

Washington, DC 20005

info@iri.org

Опис зображення на обкладинці: репродукція картини, що перебуває у суспільному надбанні, «Місячна ніч в Криму», автор Іван Айвазовський

ЗМІСТ

Загальна інформація про дослідження	5
Ключові результати	6
Підґрунтя та методологія	8
Огляд історії Криму	9
АНАЛІЗ	12
СТАТУС ТА ПОЛІТИЧНЕ МАЙБУТНЄ КРИМУ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ	12
РЕІНТЕГРАЦІЯ КРИМУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ	26
МАЙБУТНЯ БЕЗПЕКА ТА ІНФРАСТРУКТУРА КРИМУ	33
МОВА ТА КУЛЬТУРА КРИМУ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ	37
Висновки.....	42
Додатки.....	43
Додаток А: Скринер дослідження	43

Загальна інформація про дослідження

Це соціологічне дослідження було проведено з метою зрозуміти ставлення українців до можливих шляхів реінтеграції Криму до складу України, описати бачення правового статусу Криму після деокупації та політичного майбутнього, зрозуміти ставлення до проблемних питань, які виникають при плануванні відновлення української влади на півострові, окреслити концепцію справедливої реституції (повернення власності, відбудова, депортація). Також, дослідження мало на меті визначити ставлення до місцевого населення, яке жило в умовах окупації, та обговорити можливість діалогу між громадами.

Для реалізації даних завдань було проведено 8 онлайн фокус-групових дискусій з населенням України з різних регіонів (Центр, Захід, Схід та Південь), та окремо з ВПО з Криму та кримськими татарами. Результати даних фокус-групових дискусій, відповідно до умов інтерпретації якісних досліджень, не обов'язково є репрезентативними для всього населення України, ВПО чи кримських татар.

Теми, підняті у дослідженні, є досить складними для рефлексії через низку факторів, як от: відсутність практичного досвіду вирішення подібних питань, великий вплив результатів російсько-української війни, яка триває тощо. Але, не зважаючи на складність піднятих тем, протягом фокус-групової дискусії учасникам вдалося зануритися у тематику та висловити свої ставлення, почуття та припущення у відповідь на ці питання.

Загалом можна відмітити присутність 2-х тенденцій, які наявні у відповідях більшості учасників фокус-групових дискусій:

- **Тенденція 1. Україноцентричність відповідей.** Учасники розглядають питання дослідження через призму українських інтересів, формулюють відповіді з урахуванням інтересів держави Україна і її мешканців – українців.
- **Тенденція 2. Опора на міжнародне право і міжнародний досвід.** В багатьох спірних питаннях, не маючи власного досвіду, учасники намагаються апелювати до міжнародного права і міжнародних правових норм.

Учасники загалом демонстрували залученість і зацікавленість темою реінтеграції Криму, охоче ділилися думками, старалися знайти і сформулювати відповіді на складні запитання, наприклад, як розпізнати особу, яка добровільно співпрацювала з окупаційною владою, що влада повинна робити з майновими правами отриманими громадянами Російської Федерації в період окупації та могилами російських солдатів на території Криму.

У відповідях простежується бажання завершити війну перемогою України та повернути Крим. Опитувані роблять припущення щодо майбутнього Криму у складі України, але усвідомлюють, що для цього може знадобитися досить багато часу.

Серед різних демографічних груп, які прийняли участь в даному дослідженні, в більшості питань найбільш залученими і обізнаними виявились кримські татари. Дещо менш залученими були ВПО, і найменш включеними виявились жителі материкової України. Мова йде саме про глибину і повноту відповідей, а не про їх зміст і тональність.

З точки зору змісту, дослідження виявило певну схожість і однотайність думок у всіх групах, а саме їх **виражену проукраїнську спрямованість**.

Відмінності у відповідях більшою мірою обумовлені саме невизначеністю майбутнього і залежністю його від результатів війни з росією.

Ключові результати

Статус та політичне майбутнє Криму після деокупації

- **Висновок 1.1:** Учасники фокус-групових дискусій у повсякденному житті, до протиправної окупації Кримського півострову, не відчували різниці між адміністративним устроєм Криму та материкової України, але виділяли відмінності у ставленні до української мови та туристичній популярності півострову. Абсолютна більшість вказали, що основна відмінність полягає у російськомовності регіону.
- **Висновок 1.2:** В опитаних відсутня єдина точка зору, щодо причин автономного статусу Криму до окупації. Різні люди формулюють різні причини, але в цілому вони зводяться до трьох точок зору:
 - Перша точка зору: автономія є наслідком довгої історії дій і тиску Москви на Україну для полегшення подальшої окупації Криму.
 - Друга точка зору: причиною автономії Криму є проживання кримських татар на півострові.
 - Третя точка зору: автономія виникла завдяки географічному виокремленню Криму як півострова, і, відповідно, специфічній економіки, етнічного складу, географії, що потребували свого, окремого керування, відмінного від решти України.
- **Висновок 1.3:** Питання можливості повернення Криму в Україну є складним для учасників. Учасники зазначили, що мають велике бажання бачити Крим частиною України у майбутньому. Більшість з них вірять у звільнення і повернення Криму, та інші розглядають це як малоімовірний варіант.
- **Висновок 1.4:** З точки зору поглядів на майбутній статус Криму учасники розділились на дві групи: кримські татари і всі інші.
 - Більшість кримських татар бачить майбутнє деокупованого Криму як національно-територіальну автономію кримських татар.
 - Всі інші опитані (ВПО + населення України), в свою чергу, розділились на дві частини: одна частина бачить майбутнє Криму як звичайну область у складі України, інша частина – як автономію.
- **Висновок 1.5:** Зміна статусу Криму на національно-територіальну автономію кримських татар, як фраза на слух, звучить привабливо для більшості учасників. Такий

статус зможе допомогти розвитку національної ідентичності кримських татар на території їх проживання.

- Частина опитаних бачить небезпеку в факті «автономності» і виступає проти статусу автономії. Ця частина підтримує статус звичайної області для Криму у складі України, але з підтримкою корінних народів, їх мови і культури.

Реінтеграція Криму та відновлення української публічної влади

- **Висновок 2.1:** Ставлення до нинішніх жителів Криму різне – від негативу до співчуття. Відповідно до думок учасників, все нинішнє населення Криму можна розділити на 3 умовні категорії:
 1. Українці/проукраїнське населення
 2. Кримські татари/проукраїнське населення
 3. Росіяни/проросійське населення
- Ставлення до росіян/проросійського населення негативне, а до кримських татар і українців/проукраїнського населення – співчутливе і підтримуюче.
- **Висновок 2.2:** Учасники розділяють співпрацю з окупаційним режимом на добровільну і вимушену, ставлення до яких суттєво відрізняється.
 - Чітке розуміння і формулювання «колабораціонізму» у опитаних відсутнє. Колаборант трактується як особа, яка свідомо працює на користь ворога в будь-яких аспектах його діяльності і може отримувати за це винагороду.
 - У понятті «колабораціонізму» помітними є свідомий вибір і добровільне виконання обов'язків окупаційної російської влади.

Майбутня безпека та інфраструктура Криму

- **Висновок 3.1:** Учасники загалом вважають, що населення, яке переїхало до Криму після 2014 року має бути видворене до росії після деокупації півострова.
- **Висновок 3.2:** Ставлення до державного і приватного майна, що утворилось після початку окупації, відрізняється: учасники вважають, що державне майно і інфраструктура підлягають націоналізації на користь України, а приватне майно потребує індивідуального розгляду в кожному конкретному випадку.

Мова та культура Криму після деокупації

- **Висновок 4.1:** Ставлення до кримськотатарської мови після деокупації достатньо одностайне: вона має набути статусу національної або регіональної на законодавчому рівні, поруч з українською. Учасники зазначають, що культурні пам'ятки кримських татар мають зберігатись і відновлюватись.
- **Висновок 4.2:** З точки зору більшості опитаних, російська мова в Криму після деокупації не повинна мати жодного статусу. Може бути передбачений невеликий перехідний період (півроку-рік) в окремих сферах.

Підґрунтя та методологія

За допомогою цього якісного дослідження Міжнародний республіканський інститут (IRI Ukraine) прагнув визначити ставлення українців до можливих шляхів реінтеграції Криму до складу України, описати бачення майбутнього правового статусу Криму після деокупації та політичного майбутнього, описати концепцію справедливої реституції (повернення майна, відбудова, депортація), зрозуміти ставлення до проблемних питань, які виникають при плануванні відновлення української публічної влади на півострові, визначити ставлення до місцевого населення, яке жило в умовах окупації, та обговорити можливість діалогу між громадами. Відповідно до умов трактування якісних досліджень, результати цього дослідження не обов'язково відображають погляди всього населення України.

Всі цитати наведені у даному звіті відображені в їх оригінальному формулюванні, включно з помилками, які не применшують розуміння сенсу висловлювання. З міркувань безпеки цитати, наведені в цьому звіті, ідентифікуються лише за групами, а не за характеристиками окремих учасників, таких як стать, вік або освіта. Даний підхід використано з метою захисту особистості та безпеки всіх учасників дослідження. Цитати, наведені в цьому звіті, належать різним учасникам кожної групи.

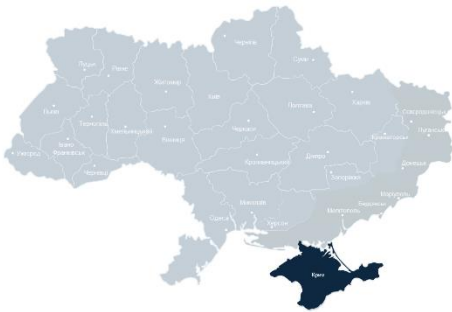
Дане якісне дослідження проводилось в період липня-вересня 2024 року разом з українською дослідницькою компанією Info Sapiens. Загалом у онлайн фокус-групах взяло участь 56 учасників, по 7 учасників в кожній групі. Приблизний гендерний баланс був дотриманий у кожній фокус-групі. Враховуючи безпекову ситуацію в Україні, а також методологічні переваги об'єднання учасників з різних населених пунктів однієї області в одній фокус-групі, було обрано онлайн-формат для проведення даних фокус-групових дискусій.

Структура фокус-груп:

№	Цільова аудиторія	Стать/вік
1.	Кримські татари	Чол/Жін 18-35 років
2.	Кримські татари	Чол/Жін 36+ років
3.	ВПО з Криму	Чол/Жін 18-35 років
4.	ВПО з Криму	Чол/Жін 36+ років
5.	Населення України - Центр та Захід	Чол/Жін 18-35 років
6.	Населення України - Центр та Захід	Чол/Жін 36+ років
7.	Населення України - Схід та Південь	Чол/Жін 18-35 років
8.	Населення України - Схід та Південь	Чол/Жін 36+ років

Рекрутинг учасників здійснювався за допомогою скринінгової анкети (Додаток А).

Огляд історії Криму¹

Кримський півострів, що розташований на півдні України та з'єднаний з материком вузьким перешийком, тривалий час був предметом суперечок через значну геополітичну роль. У XV столітті кримські татари заснували в Криму національну державу – Кримське ханство. У 1783 році Російська імперія окупувала Кримське ханство, що означало кінець кримськотатарської держави. Протягом XIX століття корінне

населення Криму зазнавало утисків і дискримінації через великі відмінності в релігії та культурі між місцевим населенням і російською владою. У результаті, на початку XX століття кримські татари стали меншістю на власній батьківщині. Проте, понад століття російського колоніального панування в Криму не змогло повністю ліквідувати прагнення кримських татар відновити суверенітет.

У 1917 році, скориставшись революцією в Російській імперії, кримські татари спробували відновити свою державу. 9 грудня 1917 р. розпочав роботу Курултай – народні установчі збори. Кульмінацією діяльності Курултая стало прийняття демократичної і ліберальної за духом Конституції. Цей документ був прогресивним для свого часу, і не лише в контексті тюркського та мусульманського світів. На жаль, цим прагненням не судилося здійснитися. У січні 1918 року після боїв із кримськотатарськими військами російські війська захопили Сімферополь.

Українські війська звільнили Крим у квітні 1918 року, проклавши шлях для подальших переговорів про включення Криму до складу Української Держави з автономним статусом. Однак, через нестабільну геополітичну ситуацію та постійну загрозу з боку Росії ці плани так і не були реалізовані.

Більшовицька революція та встановлення радянського правління в Криму не лише припинили спроби створити кримськотатарську національну владу на півострові, а й призвели до масових розстрілів молоді кримськотатарської еліти. Ці знищення називали червоним терором, та їх жертв часто звинувачували в «контрреволюції» та націоналізмі.

Відразу після червоного терору більшовики в 1921 році проголосили Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (Кримська АРСР). Вважається, що Кримська Республіка

¹ Цей огляд підготував історик, кандидат наук Мартін-Олександр Кислий, старший викладач кафедри історії (Національний університет «Киево-Могилянська академія»), експерт Ради з питань когнітивної деокупації Криму (Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим), виконавчий директор (Асоціація РУТА з дослідження Центральної, Південно-Східної та Східної Європи, Балтики, Кавказу, Центральної та Північної Азії)

була національною, а не територіальною автономією. Справді, Конституція Кримської Республіки зазначала, що радянська влада має на меті покласти край колоніальній політиці, яка гнобила кримських татар ще з царських часів. На ключові посади в органах місцевого самоврядування були призначені кримські татари, а кримськотатарська мова була визнана другою державною мовою в Криму.

Водночас варто зазначити, що Радянський Союз не був зацікавлений у розвитку кримськотатарського націоналізму. Їх першочерговою метою було створити фасад – вітрину, за якою ховалася політика радянзації. Отже, Кримська Республіка була національною за формою, але не за змістом. Ця автономія проіснувала до 1945 року. Її було скасовано радянською владою після депортації кримських татар, що певною мірою є додатковим доказом національного характеру республіки.

Радянська депортація кримськотатарського народу в 1944 році стала кульмінацією русифікації Кримського півострова, процесу, який сягає корінням у царську добу. Аналіз державної політики, яка сприяла фізичному виселенню корінного населення, виявляє її геноцидний характер. Примусове виселення цілого народу з батьківщини призвело до знищення його традиційного способу життя, соціальних структур і культурної спадщини. Вислані у віддалені регіони Центральної Азії, кримські татари зазнавали тиску з метою асиміляції. Тим часом виселення корінного населення Криму сприяло новій хвилі слов'янських поселенців з Російської та Української радянських республік на півострів. Протягом десятиліть після Другої світової війни радянська влада реалізовувала програму масового переселення з метою подальшої зміни демографічного складу регіону.

Однією з головних вимог кримськотатарського національного руху, що виник після 1944 року, поряд із поверненням свого народу на батьківщину, було відновлення національної автономії, яка існувала до 1944 року. Кримські татари вважали, що відновлення автономії може сприяти захисту їх прав. Однак, радянська влада не бажала ні задовольнити ці вимоги, ні відновити права кримськотатарського народу, втрачені внаслідок депортації.

Лише в листопаді 1989 року Верховна Рада СРСР затвердила висновки державної комісії, які визнали право кримських татар на повернення на батьківщину. У висновках комісії також відзначалася доцільність відновлення Кримської АРСР у складі Української РСР. Однак, кримські татари були не єдиними, хто виступав за (від)творення кримської автономії. У тому ж 1989 році кримські комуністи почали активну роботу по створенню автономії в Криму, керуючись двома ключовими мотивами:

1. Збереження місцевого контролю: місцева комуністична еліта, прагнучи дистанціюватися від політичних процесів, що розгорталися в Києві, активно просувала ідею автономії Криму. На партійній конференції в Кримській області вони підтримали відновлення Кримської АРСР у складі УРСР. По суті, це означало вихід Криму з-під юрисдикції України.

2. Недопущення національно-територіальної автономії: якби Верховна Рада СРСР відновила автономію згідно з висновками комісії, то це була б національно-територіальна

автономія кримських татар. Місцеві комуністи не могли змиритися з таким результатом. Натомість вони прагнули створити власну версію автономії. Таким чином, керівництво Кримської області вирішило взяти ініціативу у справі відновлення Кримської АРСР у свої руки.

20 січня 1991 року відбувся референдум щодо статусу Криму. Явка виборців склала 81,37%, при цьому 93,2% учасників висловилися за відновлення Кримської АРСР у складі УРСР на основі Союзного договору. Кримські татари, однак, бойкотували референдум, оскільки він не відповідав їхній головній вимозі: відновлення Криму як національної автономії саме для кримських татар. Таким чином, Автономна Республіка Крим, яка існувала з 1991 року у складі незалежної України, не мала ознак національного утворення. Відповідно, не вдалося захистити права корінного кримськотатарського народу.

Підсумовуючи, важливо зазначити наступне. Після втрати своєї державності у 1783 році кримським татарам вдалося зберегти пам'ять про власну державність, що дозволило їм спробувати відновити свій суверенітет у 1917 році. На жаль, ця спроба була зірвана російською окупацією Криму. Радянська автономія, створена в Криму, хоч і була нібито задумана як кримськотатарська за формою, не була такою за змістом. Крім того, вона проіснувала лише до 1945 року, та була скасована після депортації кримських татар у 1944 році. Створена в 1991 році автономія, мала на меті зберегти владу комуністичної еліти в Криму, але не захищала права корінного кримськотатарського народу, який на той час повертався із заслання. Автономна Республіка Крим, якою з 1991 по 2014 рік керували колишні комуністи та проросійські політики, слугувала радше інструментом дискримінації кримських татар, ніж механізмом підтримки їхніх прав.

СТАТУС ТА ПОЛІТИЧНЕ МАЙБУТНЄ КРИМУ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

Висновок 1.1: Учасники фокус-групових дискусій у повсякденному житті, до протиправної окупації Кримського півострову, не відчували різниці між адміністративним устроєм Криму та материкової України, але виділяли відмінності у ставленні до української мови та туристичній популярності півострову. Абсолютна більшість вказали, що основна відмінність полягає у російськомовності регіону.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО), які проживали на території Криму до окупації 2014 року, не відчували, що адміністративний устрій Криму якимось чином відрізняється від устрою материкової України, але майже всі учасники говорили про абсолютне переважання російської мови в Криму у всіх сферах життя. Зазначали, що присутність росіян та «советських» людей мала переважаючий вплив не лише на повсякденне міжособистісне спілкування, а й на усі публічні сфери. Майже всі книги були російською, викладання в школах було переважно російською, дуже важко було купити періодичні видання українською мовою.

• *Ніяких періодичних видань в Криму не можливо було купити, щоби прочитати українську мову. То прям дуже дивно, коли в ларьку підходили і питали українську мову якусь газету купити, то здивовано продавці дивилися, вот. І ще пам'ятаю, як мені було дуже неприємно, коли, коли зникли з кінотеатрів переклади фільмів теж державною мовою. От одно, одно время якось, я не пам'ятаю, чи 2008, чи трошки раніше навіть, якось були переклади українські, там субтитри були. А потім знову зчезли. І все. І, ну, на підсвідомому рівні я відчувала, що щось, до чогось то, така політика державна, вона до чогось приведе. Ну, якийсь буде розкол. Тому що то не було изнутри як би, люди самі, знаєте, так відокремлювалися на мовному рівні чи дистанціювалися, да, ще по якихось признаках (ВПО з Криму, 36+)*

• *Відмінність, звісно, була. І вона полягала в тому, що дуже багато було росіян. Вони приїздили як туристи, вони там жили, вони там, там була воєнна база. І вони завжди вважали, що колись вони заберуть Крим собі. (ВПО з Криму, 36+)*

Також, ВПО з Криму помічали, що були люди на території Криму, які ідентифікували себе не українською нацією, а заявляли, що вони «руськіє», «советські». Переміщені жителі Криму також зазначали, що неодноразово чули висловлювання росіян про те, що Крим «вони заберуть».²

• *Я помічала, що до 14-го року людей, які жили на території України, значно більше було, які саме ідентифікували себе як українці, і ніяких питань у них до цього не було. На жаль, в Криму люди, яких я зустрічала, періодично мені говорили, що, до прикладу, я русская по національності, а в якій державі живе ця людина, і їй було все одно, тому що в неї був акцент на тому, що вона і її сім'я русская. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

Ті кримські татари, хто не виїжджав надовго з території Криму до 2014 року, не відчували якогось особливого ставлення до статусу Криму як автономної республіки чи особливостей політичного управління. Вони зазначали, що окрім повсюдного використання російської мови, вони відчували себе в Україні, так як були українські прапори, вони чули гімн України, були в одному культурному просторі, вчили українську мову тощо. Хоча одна з учасниць додала, що особливого патріотичного українського виховання в школах не було, порівняно з тим, яке патріотично-пропагандистське виховання проводить росія.

Ті кримчани, хто виїжджав та повертався на півострів до 2014 року, виділили значну різницю у ставленні до них жителів материкової України та те, як до них ставились на їхній рідній землі інші жителі півострову. По-перше, у Криму жителі не відчували такої ж єдності з «українським духом свободи», як це відчувалося, наприклад, у Харкові. Було відчуття несправедливості через те, що кримчани на своїй рідній землі Криму не можуть відчутти ту ж рівність прав та свобод, яку відчували українці на материку. Вся документація на території Криму велась російською мовою. Кримчанам дуже важко було отримати високі посади, було багато перешкод на шляху кар'єрного росту. Було відчуття, що думкою кримчан особливо ніхто не цікавиться.

² Контекст: У 1944 році Радянський Союз примусово депортував з Криму більшість корінного населення півострова та переселив туди людей з радянських республік, надавши їм довічний доступ до цих земель. За даними останнього перепису населення в Україні 2001 року, в Криму проживало 1 450 394 етнічних росіян, 576 647 українців і 245 291 кримських татар. Після окупації 2014 року росія провела власний перепис, хоча достовірність цих даних викликає сумніви через проблеми з проведенням перепису на окупованій території. Тим не менш, росія стверджувала, що кількість росіян зросла, а кількість українців зменшилася, головним чином через різні соціальні програми, які заохочували російську міграцію на півострів. Ця штучна міграція та рівність у землі та виборчих правах між росіянами та корінним населенням є однією з головних причин проросійської ідентичності Криму.

• *І що можу сказати, що мене вразило, наскільки в Харкові були інші люди по відношенню до мене, тому що в Крим був дуже шовіністичним, в більшості свого населення вони були шовіністичні до кримських татар. Це було не напряду чи напряду, а материкова територія була трошки інакша, більш вільна, якщо казати про досвід моїх батьків. Але в цілому я відчувала, що Крим – це Україна. (Кримські татари, 18-35 р.)*

• *Крим – це був просто якийсь осередок дискримінації. Особливо кримських татар і всіх, хто не руський. Тому що в Криму кримські татари – це завжди було щось таке, типу другий клас. Ніколи не допускали до якихось там посад великих чи рахувалися з думкою. Коли я навчалася в Харкові і чули, що я кримська татарка, взагалі мені просто казало: «О, прикольно. Це дуже цікаво». А в Криму на це реагували не так. (Кримські татари, 36+)*

Учасники фокус-груп, які проживали у інших областях України, Крим згадують в першу чергу як туристично-курортне місце з красивими краєвидами, неординарним ландшафтом та унікальним кліматом. Багато людей приїжджало в Крим на відпочинок, у санаторії. Відчували просування російської культури, виконавців, пам'ятають дуже багато російських прапорів у Севастополі та російську мову повсюди. Коли приїжджали як туристи, то були сконцентровані на відпочинку і не особливо часто спілкувалися з місцевим населенням. Та ті, кому трапилась нагода пожити в Криму довше, згадують, що було багато переселенців з росії. Також згадують, що були проблеми з водопостачанням та з чистотою міст. Щодо фінансового розвитку, то тут помічали, що курортні міста жили «від сезону до сезону», заробляючи на туристах у пляжний сезон та замираючи у несезон.

• *Для мене особисто не було різниці. Єдине, що клімат – це ж в кожному регіоні свій клімат: десь річка, десь море, а я приїжджала завжди як до себе додому. Тобто, для мене не було різниці, для мене якось це сприймалося, як додому, тільки на відпочинок. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

• *Только особо там контактов с местным населением никаких не было. А внешне – это все выглядело так, как и на материковой части. А вот в Симеизе – там было интересней. Чем интересней? Я там долго находилась в санатории, поэтому много разговаривали. Там очень много переселенцев... Я даже не знаю, как их назвать. Переселенцами из россии? То есть люди, которые приезжали туда на лечение в пятидесятые годы. Они все там остались. То есть там очень много россиян именно с того времени проживающих. (Населення України – схід та південь, 36+)*

• Так як я з Луцька, ну і взагалі говорю по-українськи з народження, хоч і російську знаю, я, наприклад, переходила з ними на російську мову, хоч я була доволі мала. А от мій брат, він принципово тоді сказав, що «Ні, я не буду переходити», і говорив з ними по-українськи, і вони його не розуміли. Мене, типу, розуміли – його не розуміли. І деякі, до речі, на той момент казали по-типу: «Чого ти говориш, типу, хохляцькою», а-ля. Ну, це був дуже маленький відсоток людей, але були такі моменти. (Населення України – центр та захід, 18-35 р.)

• Окрім клімату замітив, що дуже багато туристів – це раз, дуже багато нахилу на туризм був. Навіть в мене в місті Львів теж багато всяких історичних місць, але немає на кожному кроці «Експурсія, експурсія». І дуже великий нахил був на людей, які приїжджають звідкись. І багато взагалі замічав, навіть одні люди по-своєму спілкуються, інші – по-своєму. Тобто, видно, що люди з різних куточків, навіть, можливо, і не України. Тобто, що дуже туристичний був півострів. (Населення України - центр та захід, 36+)

Про соціально-політичні особливості рефлексують, кажучи, що така проросійкість Криму не була чимось принциповим, це сприймалося як належне. Також, звернули увагу на відмінності етнічного складу, так як Крим – це місце проживання кримських татар, так само як Закарпаття – гуцулів, а Одеса – єврейських общин. Висловили припущення, що статус автономії Крим має саме через те, що там проживають кримські татари. Також, пролунала думка, що Крим отримав ширші права, ніж області України через те, що він був переданий до складу УРСР Микитою Хрущовим у 1954 році. Дехто вважає, що Крим перейшов Україні уже після 1991 року.

Жителі заходу та центру країни також відмітили тотальне зросійщення Криму, україномовні люди переходили на російську при спілкуванні з місцевим населенням. Зазначали, що до туристів-росіян було краще ставлення, адже ті приїжджали на відпочинок з більшими грошима, і відповідно, більше витрачали.

Загалом населення України сприймало і сприймає Крим як невід’ємну частину України, незважаючи на те, що півострів мав статус автономної республіки Крим у складі України і що жителі Криму розмовляли російською мовою.

• І коли я переїхала до Криму, я дуже відчула настільки, коли я почала розмовляти українською, мені казали: «Крым русский», от. Це дуже відчула, в тому плані дуже. І коли я спілкувалася з людьми... Чимало там вже, там при Ющенку українські школи відкривалися. Коли спілкувалася з людьми, ну, казали люди, що, в яких дітки ходили до школи, що їх заставляли писати відмову від українських класів[...] І також, от попередню хочу підтримати, також я чула не один раз, що все одно Крим заберуть. Я це також чула неодноразово. (ВПО з Криму, 36+)

Висновок 1.2: В опитаних відсутня єдина точка зору, щодо причин автономного статусу Криму до окупації. Різні люди формулюють різні причини, але в цілому вони зводяться до трьох точок зору:

- 1. Перша точка зору: автономія є наслідком довгої історії дій і тиску москви на Україну для полегшення подальшої окупації Криму.**
- 2. Друга точка зору: причиною автономії Криму є проживання кримських татар на півострові.**
- 3. Третя точка зору: автономія є наслідком географічного виокремлення Криму, як півострова, і, відповідно, специфічної економіки, етнічного складу, географії, що потребували свого, окремого керування, відмінного від решти України.**

Деякі учасники впевнені у своїх відповідях і досить категорично формулюють свої думки, а інші навпаки, не мають усталеної точки зору, і формулюють відповіді прямо в процесі обговорення. В будь-якому випадку, всі відповіді про автономний статус Криму групуються в три окремих точки зору.

Перша точка зору

Причиною автономного статусу учасники називають політичний тиск з боку москви на Україну. Корені автономного статусу Криму бачать у передачі Криму від РСФР до УРСР у 1954 році. Висуваються думки, що автономний статус Криму був умовою, за якою і відбувалась передача Криму ще в Радянському союзі, і потім, при розвалі Радянського союзу і утворенні незалежних України і росії.³

- Я теж думаю, що якби була це область, то Україна би мала повний контроль, а в дев'яності роки, наскільки пам'ятаю, це була надана автономія – то просто Україну видавили, щоб вона дала автономію. Політичний тиск був. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*
- Я думаю, це в Радянському Союзі була така технологія створення як би підводних камінчиків, коли створювались такі новостворення, які потім допоможуть*

³ Контекст: Після розпаду СРСР у 1991 році ситуація на пострадянському просторі була досить складною та нестабільною. Росія, як правонаступниця СРСР, прагнула зберегти свій вплив на новоутворені незалежні держави, включно з Україною. Крим зі своїм стратегічним розташуванням на Чорному морі та базою Чорноморського флоту в Севастополі, був важливою точкою геополітичного інтересу для москви. Вплив москви зберігав Крим автономний статус у складі незалежної України. Виходячи з цієї першої точки зору, автономний статус був по суті засобом утримання росіян в Україні та сприяв подальшій окупації, яка відбулася в 2014 році.

контролювати територію. Як в Придністров'ї було, як Нагорний Карабах, так само і зробили, протиснули Україну, щоб зробили там автономію. Ну і... Ну, скоріш за все, це була така операція КГБ протиснута, щоб потім проворачувати такі як би фокуси з анексією. (ВПО з Криму, 36+)

- *Справа в тому, що тоді були політичні події такі, що щоб задовольнити хоч якось і припинити всю ту колотнечу, яку, до речі, стабільно там організувала росія, то Кравчук пішов на те, щоб дати їм автономію, тобто більші повноваження. Через це стала автономія. Але ж була область. Це просто, щоб якось заспокоїти, щоб менше вони там шуміли, що у них чогось там не вистачає. (Населення України - центр та захід, 36+)*

- *Якщо правильно пам'ятаю, це в 1954-му році, коли Микита Сергійович Хрущов його передавав, це була умова, що Крим залишається автономією, тому що деякий час навіть була Кримська СРСР, точніше АРСР, і тому це, як пам'ятається, умова була передачі від РСФСР до УРСР Криму, щоб він залишався автономією. (Кримські татари, 18-35 р.)*

Друга точка зору

Друга можлива причина автономного статусу Криму зазначена учасниками – це саме проживання кримських татар у Криму.⁴ Учасники зазначають, що це історично територія кримських татар, тому після повернення із заслання їм дозволили самостійно приймати адміністративні рішення. Учасники також припускають, що це могло бути пов'язано з волелюбністю кримських татар, через що до них ставилися дуже обережно.

- *По-перше, це пов'язано з етнічною складовою кримських татар, меджліс, і це, скажімо так, вшановування від української влади для того, щоб вони мали як мінімум свою структурну економіку і право контролювати економіку, контролювати ресурси, які вони там мали. Звичайно, підпорядковуючись законам України, але вони мали свій кодекс. Меджліс і вся ця правова гілка, яка мала владу в Криму, вона мала свій статут (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

⁴ Контекст: Кримські татари мають давню історію проживання на півострові. Однак після депортації в 1944 році, коли їх примусово переселили до Середньої Азії, кримські татари повернулися до Криму лише після розпаду СРСР. Після повернення вони виступали за визнання їхніх прав і відновлення справедливості. Вони прагнули автономії в цьому процесі, щоб зберегти свою національну ідентичність, культуру та мову. Їхнє прагнення до самовизначення могло зіграти значну роль у процесі становлення автономії в Криму.

- *Да. Мне кажется... Я не сильна в истории, особо. Но мне кажется, из-за крымских татар. Они же тоже довольно-таки свободолюбивые товарищи. И чтобы как это все сгладить. Мне кажется так. (Населення України - схід та південь, 36+)*

Третя точка зору

Третя можлива причина автономії, на думку учасників, – це специфічні географія, економіка і багатонаціональність півострова, що обумовлені його певною географічною відокремленістю, фактом того, що Крим - півострів.

Географічне відокремлення Криму від решти території України із зв'язком через вузький перешийок, сприяли впродовж історії, створенню окремої «екосистеми», що відрізнялась від материкової частини України.

Екосистема Криму мала багатонаціональний склад населення, що відрізнявся від решти території України – кримські татари, росіяни, інші національності. І факт проживання людей різного етнічного походження і сприяв утворенню автономії, що відрізнялась від решти території України.

Економіка Криму після розвалу Радянського союзу потребувала значних інвестицій та підтримки з боку центральної влади для подальшого розвитку. Надання Криму автономного статусу, з точки зору опитаних, дозволяло місцевій владі більш ефективно керувати економічними ресурсами. Автономний статус також забезпечував певну фінансову незалежність та можливість розробки власних економічних програм, що було важливо для стабільності та процвітання регіону.

- *Може тому автономний статус, що тут багато впливів різних: геолокація взагалі Криму, поміж культур. Тому що історія так склалася, що там дуже багато було різних культур. І окрема екосистема, мені здається, дуже вплинула. Тому що да, вона була пов'язана з Україною авжеж, але там було все рівно трохи по-іншому. Саме екосистема, саме грошові, економіка була трохи інакша. І тому потрібен був конкретний окремий парламент, скажімо, щоб він керував так, як треба саме там було. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

- *Це моя тільки думка – я не знаю, чи вона правильна чи ні, але, на мій погляд, не тільки через кримських татар, а щоб підтримати економіку. Скажімо, особливо Крим нічого такого не виробляє – просто щоб їм було легше. Як зараз в наших містах дали автономію, тобто кожне має місцевий бюджет, і ми бачимо, що це позитивно впливає на розвиток міста. Мені здається, це з тим було пов'язане, щоб їм було якось легше, не знаю. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

• *Да, я хотела сказать, а я думаю, что ещё и экономика. Потому что это же место, которое надо было немножечко как-то развивать. Понимаете? Ну, например, нет воды. Вот этот Север-Крымский канал, который строили, орошали. Вот, может быть, я говорю какие-то вещи, кажется, очень простые, да? Вот я по рису сужу. Рис. Вода. Он же в воде растёт, правда? Вот мы перекрыли воду. Вы видели, во что превратился крымский рис? Я видела. Ну, такое, чуть крупнее пшена. Вода. Строили, Украина строила канал. Понимаете? Пускала воду. (ВПО з Криму, 36+)*

Висновок 1.3. Питання можливості повернення Криму в Україну є складним для учасників. Опитані зазначили, що мають велике бажання бачити Крим частиною України у майбутньому. Більшість з них вірять в звільнення і повернення Криму, та інші розглядають це як малоймовірний варіант.

Більшість учасників хоче звільнення і повернення Криму в Україну, і вірять в це. Не зважаючи на те, що питання деокупації та реінтеграції Криму є доволі дискусійним, у більшості опитаних панують оптимістичні очікування і бажання бачити Крим у складі України.

Звільнення Криму сприймається як відновлення міжнародного права і міжнародних норм, відновлення справедливості.

• *Я, наприклад, на це сподіваюсь. Але... Я думаю, що рано чи пізно це станеться, бо все-таки є світовий порядок, який росія порушує. Якщо дозволяти кожній державі окупувати території іншої держави, то тоді почнеться повний хаос в світі. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

Для опитаних кримських татар деокупація Криму – це можливість повернутись додому, знову отримати місце, яке сприймається як дім. Місце, якого були позбавлені їх батьки.

Для тих опитаних, хто ВПО з Криму, звільнення Криму також є бажаним поверненням додому, в місце свого дитинства/юності, хоч і не несе того історичного і емоційного навантаження, яке присутнє у кримських татар.

Для всіх інших учасників дослідження, повернення Криму – це відновлення української цілісності, приведення держави Україна до нормального, довоєнного стану.

Деякі опитані, аналізуючи події у війні зараз, не вірять у повернення Криму. Хотіли би повернення, але не вірять в реалістичність цього.

• *Дуже хочеться, щоб Крим повернувся в склад України і все таке. Але ми зараз знаходимося в війні з росією. І чисто виходячи з того положення на полі бою, наразі не видно, що українська армія зможе швидко, наприклад, в цьому десятиріччі закінчити війну, наприклад, дійти до міста Керч і все таке. (Кримські татари, 18-35 р.)*

Стосовно реальної можливості повернення Криму, учасники зазначають два можливих шляхи: військовий та дипломатичний, чи поєднання їх.

Більшість учасників схиляється до того, що повернення Криму можливе саме військовим шляхом. Відмічається важливість для російського керівництва Криму і як символу, і як трофею, і як плацдарм для подальшого наступу на Україну. Отже, найбільш логічно, що росіяни не виявлять бажання повертати Крим добровільно, і це доведеться робити військовим шляхом.

• *Військовим шляхом, розглядаючи ситуацію зараз, я думаю, поки ні, не зможемо звільнити. Нема в нас зараз тої сили. Хіба що знову розраховувати, що начнуть в росії якісь коливання, тоді, можливо, Крим, як кажуть, як присоединили, так і отсоединится. (Населення України - центр та захід, 36+)*

Дипломатичний шлях звільнення Криму також можливий, але він розглядається як малоімовірний, виходячи з історії стосунків з росією. Дипломатичне повернення Криму розглядається як імовірне у випадку внутрішньої нестабільності чи суттєвого послаблення росії.

Отже, найбільш імовірним шляхом звільнення Криму бачать військовий, або поєднання військового і дипломатичного шляхів. На деокупацію Криму впливають успіхи чи неуспіхи ЗСУ на полі бою і те, в якій позиції, сильній чи слабкій, буде Україна.

• *Я думаю, що за нього будуть боротись не тільки на полі бою, а потім на політичних всяких дебатах. Тому я не бачу, що, на жаль, чесно, реалістично, що в найближчі 10 років Крим повернеться в склад України. (Кримські татари, 18-35 р.)*

Учасники фокус-груп по-різному прогнозують терміни повернення Криму. Одні кажуть, що перелам на фронті на користь України може трапитись швидко, впродовж пари місяців, інші навпаки, стверджують, що війна може ще тривати роками і питання повернення Криму буде відкладено на десятиліття і більше.

Тож серед термінів деокупації фігурують версії і кількох місяців, і року, і кількох років, і 10 років і більше.

• Я думаю, від п'яти років. Не менше п'яти років потрібно. І я думаю, що простіше це буде зробити військовим шляхом. Тобто щоб це було якось неочікувано. В принципі так, як і Крим тоді відійшов від України, на цей час, так само можна його і повернути. Просто на це потрібен час, плани і так далі. Тому я думаю, що це можливо, але потрібно років п'ять – не менше. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

Висновок 1.4: З точки зору поглядів на майбутній статус Криму учасники розділились на дві групи: кримські татари і всі інші.

- **Більшість кримських татар бачить майбутнє деокупованого Криму як національно-територіальну автономію кримських татар.**
- **Всі інші опитані (ВПО + населення України), в свою чергу, розділились на дві частини: одна частина бачить майбутнє Криму як звичайну область у складі України, інша частина – як автономію.**

Серед опитаних кримських татар переважає бажання бачити Крим національною автономією кримських татар, а не «звичайною українською областю».

Кримські татари наголошують на праві народу, нації на самовизначення. І виходячи з цього, кримські татари надають перевагу збереженню автономного статусу для Криму із наданням національно-територіальної автономії. Вони переконані, що статус національно-територіальної автономної Криму сприятиме збереженню національної ідентичності та забезпечить гармонійне співіснування різних етнічних груп на території Криму. Автономія також розглядається як спосіб запобігти асиміляції та забезпечити політичну і культурну самостійність кримських татар.

В усіх інших групах, окрім кримських татар, виявлено дві точки зору на майбутній статус деокупованого Криму:

Статус Криму – звичайна область України:

Учасники вважають, що переведення Криму із статусу автономії до статусу звичайної області швидше переведе Крим в правове поле України. Інтеграція Криму як області до складу України допоможе забезпечити більш тісний зв'язок півострова з рештою країни. Цей статус дозволить уніфікувати адміністративне управління, спростити правові та економічні відносини між Кримом і центральною владою. Вони переконані, що статус звичайної області сприятиме більш ефективному впровадженню загальнонаціональних реформ і політик, що в свою чергу, допоможе Криму швидше відновитись після окупації та інтегруватись в українське суспільство.

Учасники фокус-груп вважають, що такий статус зменшить можливості для зовнішнього впливу та сепаратистських настроїв. Відмова від автономного статусу, на їхню думку, може зміцнити національну єдність і сприяти стабільності в регіоні. Це важливо, оскільки минулий досвід автономії показав, що такі статуси можуть використовуватись для розпалювання конфліктів і маніпуляцій з боку зовнішніх сил.

- *Статус Крыма? Область. Крымская область. (ВПО з Криму, 36+)*
- *Я хочу сказать. Никакой автономии просто не может быть. Автономия – это пережиток Советского Союза. Мы Украина. Да, у нас должна быть обыкновенная область. И мы должны подчиняться нашему единому правительству, Верховной Раде и единому президенту. (Населення України - схід та південь, 36+)*
- *Я думаю, первым шагом это должна быть просто обыкновенная область, которая будет в составе Украины. Для того, чтобы просто дать возможность крымским татарам, которые живут на сегодняшний день в Крыму, крымским татарам, которые вернутся в Крым, какую-то возможность для того, чтобы, как сказал [ім'я учасника], они могли получить возможность для своего самоопределения. Для того, чтобы они реально понимали, что такое иметь автономию, что такое войти во власть и так далее. (Кримські татари, 36+)*
- *Я думаю, что было бы самое логичное или самое правильное, чтобы Крым был уже как область Украины. Тогда никаких бы вопросов не было: Крым наш, Крым не наш, делить Крым. Всё, зафиксировать на карте, география, что он чисто украинский, и больше никто его не мог, не претендовал. Вот это самое логичное и самое простое. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

Статус Криму – автономія:

Частина опитаних представників загального населення України та ВПО з Криму, бачить майбутнє Криму автономією. Автономією, яка була раніше, або автономією кримських татар.

Вони наголошують, що Крим був автономією раніше, тому зараз має певне особливе сприйняття у цій війні, і має залишитись автономією у майбутньому, але автономією у складі України.

Також присутня точка зору, що оскільки Крим є батьківщиною кримських татар, то він має стати автономією кримських татар у складі України.

• *Тому що, як мінімум, потрібно пропрацювати дуже багато речей адміністративних, агентурних, скажімо так, проробити величезну роботу з населенням, яке там залишиться, інтегрувати його в українську культуру, суспільство. Це ж потрібно, розумієте, коли кажемо, щоб там окремо, наприклад, не виділяти як якусь окрему область України, але воно так і буде: будуть виділяти окремо, і окремий буде статус, як мінімум, підходу до Криму. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

• *Ну, з моєї точки зору, в моїх думках, скажімо так, в моїх фантазіях, було б непогано повернути, звичайно, автономний статус Криму, але з деякими моментами. Умовно, скажімо так, період три-п'ять років, як він підпорядковується конституційному статусу України, українській конституції, повний перелік, з моменту того, щоб відновити і поновити, наприклад, знову ж, етнічну складову, тому що розселення кримських татар, на жаль, відбулося, і дуже багато сімей, які етнічно там проживали, як і в минулі сторіччя так само зазнавали оцих гоненій (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

Висновок 1.5: Зміна статусу Криму на національно-територіальну автономію кримських татар, як фраза на слух, звучить привабливо для більшості учасників. Такий статус зможе допомогти розвитку національної ідентичності кримських татар на території їх проживання.

Частина опитаних бачить небезпеку в факті «автономності» і виступає проти статусу автономії. Ця частина підтримує статус звичайної області для Криму у складі України, але з підтримкою корінних народів Криму, їх мови і культури.

Чіткого і детального розуміння, що таке національно-територіальна автономія у більшості учасників немає. Проте, основою змісту цього поняття вони вважають слова «національна», «територіальна» і «автономія».

- *Я задався питанням, чим вони відрізнялися, автономія і національно-територіальна автономія. Тому для мене це трошки не дуже відома штука. Ну, зрозуміло, тільки хіба за автономію, що там вона має своє окреме, здається, міністерство чи раду, ну щось таке. Але загалом не дуже це зрозуміло для мене саме оце друге поняття. (Кримські татари, 18-35 р.)*
- *Національно-територіальна автономія, це одразу асоціюється з автономним відокремленням все одно... Я хотіла сказати, що це, мені здається, найкращий варіант, Крим як область. Тому що з автономною республікою ми вже погралися, і це ні до чого не призвело. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

Поняття «національно-територіальної автономії кримських татар» учасниками розуміється та трактується як автономія для кримських татар. Подібна автономія може забезпечити представленість кримських татар у владі півострову, забезпеченню прав корінних народів Криму.

- *Кримськотатарська – це національна автономія. Тут має бути, по ідеї, ну, наскільки я розумію, нахил якраз до, ну, національних цих моментів. А якщо просто автономія, то кримські татари знову ж таки ні при чому, ні до чого. Хоть це корінна нація. (Населення України - центр та захід, 36+)*
- *Я б хотів додати, що я був би не проти, щоб Крим був би кримськотатарською автономією, так як кримські татари корінний народ України, який заснувався в Криму, і в цілому кримськотатарська автономія це як запобіжник того, що більше сепаратизму не буде на території Криму. Що кримськотатарська автономія, якщо це, скажімо, буде такий рушій, який завжди буде рухатися в бік України і ніколи не буде дивитися в бік Росії (Кримські татари, 18-35 р.)*

Виходячи з назви, передбачається, що національна автономія кримських татар дозволить кримським татарам, лишаючись у складі України, мати можливість розвивати власні мову і культуру, мати свої органи влади. Передбачається також повернення в Крим представників діаспори кримських татар.

Частина опитаних представників населення України виступає проти статусу «національно-територіальна автономія кримських татар», очікуючи виникнення проблем, по аналогії, як виникли проблеми з автономією Криму. Ці учасники фокус-груп хочуть бачити Крим такою ж областю, як і інші області України, що дозволить, з їх точки зору, запобігти сепаратизму і будь-яким рухам на розкол України.

- *Ми тільки підтримуємо. Якщо це буде національна автономія територіальна, то вона сто відсотків допоможе кримськотатарському народові розвиватися. Тому що ми вже з історії знаємо, дуже багато було, неодноразово була і окупація, і переселення масові, і винищення народу. А якщо це ще після перемоги буде позитивний поштовх в розвитку і України, і Криму загалом, то, можливо, дуже багато хто з діаспори захоче переїхати. Тобто, дуже багато умів, розумних, інтелігенції, вони попереїжджали. (Кримські татари, 36+)*
- *Скоріш за все, кримські татари будуть мати парламент свій. Напевно, кримськотатарська на визначеній там якійсь території, напевно, буде за ними закріплена, де в них кримськотатарська – це буде основна мова. Бо в них проблема з мовою є. Вони точно її відновлювати хочуть. Я їх в тому підтримую. (ВПО з Криму, 36+)*

РЕІНТЕГРАЦІЯ КРИМУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Висновок 2.1: Ставлення до нинішніх жителів Криму різне – від негативу до співчуття. Відповідно до думок опитуваних, все нинішнє населення Криму можна розділити на 3 умовні категорії:

- Українці/проукраїнське населення
- Кримські татари/проукраїнське населення⁵
- Росіяни/проросійське населення.

Ставлення до росіян/проросійського населення негативне, а до кримських татар і українців/проукраїнського населення – співчутливе і підтримуюче.

Учасники висловлюють різне ставлення і бачення того населення, що проживає зараз в Криму. Єдиної класифікації і відношення не існує, а є різні підходи, які в основі своїй мають сприйняття нинішніх жителів через призму інтересів, безпеки та шкоди для України.

- *Там є різні. От я про то і розкажую, є різні. Не всі виїхали, всі там лишилися і тихенько сидять, щоб не бути арештованими росіянями, не вивезені в тюрми в росію. Є етнічні росіяни, наглі просто, то їхнє бачення. А є такі, що чекають Україну. А є такі, що і не вступляться. Є велика різниця. (Населення України - центр та захід, 36+)*

Виходячи з результатів всіх фокус-груп, можна виділити такі можливі поділи нинішнього населення Криму і ставлення до нього:

1. Етнічна ознака/політичний вибір:

- Українці/проукраїнське населення.

Етнічні українці, або люди, що симпатизують Україні. Ставлення до них серед опитаних співчутливе, позитивне.

- Кримські татари

Корінне населення Криму, яке переважно симпатизує Україні. Співчутливе, підтримуюче ставлення серед учасників.

- Росіяни/проросійське населення.

Негативне і зневажливе ставлення серед опитаних.

⁵ Асоціація кримських татар з проукраїнськими настроями в цьому дослідженні може бути пов'язана з вимогами відбору учасників, оскільки для цього дослідження були відібрані лише кримські татари, які зараз перебувають в Україні.

• *Я думаю, що розділення є ще національне. Ось, наприклад, в мене є дуже багато прикладів, навіть моїх друзів, я потім зрозуміла, що вони завжди були росіянами. Тобто, вони навіть під час України завжди питали, чому кримські татари так люблять Україну. Тобто, вони просто чекали росію. Тому в мене є розділення на росіян, навіть тих, що до 2014-го року там жив, вони дуже любили росію, просто їли українські гроші, а продовжували любити росію. На українців, які там завжди були і, в принципі, Україну підтримували. Ну, і кримські татари. Кримські татари є колаборанти, скажімо так, до них я відношусь негативно. Є ті, хто, з мого прикладу і навіть з моїх родичів, хто вимушений жити і працювати там, тому що в них, якщо всі кримські татари виїдуть з Криму, то їх місце дуже швидко займуть росіяни. І вони ... не підтримують росію в серці, але вони там працюють на якійсь там службі, тобто, не пов'язані з політикою, але вважаються держслужбовцями. Ось до таких там кримських татар я позитивно відношусь. (Кримські татари, 18-35 р.)*

2. Проживання в Криму до та після 2014 року:

- Ті, хто жив в Криму до 2014 року.

Ставлення опитуваних до цієї групи ближче до нейтрального, як до звичайних жителів України.

- Ті, хто переїхав до Криму після 2014 року.

Ставлення учасників фокус-груп до даної категорії осіб негативне, як до людей, росіян, які скориставшись окупацією переселились до Криму після 2014 року.

• *Я думаю так, що в Криму дуже багато росіян жило ще до війни. Тобто вони асимілювалися. Тобто нормальні люди. А от ті, що приїхали на окуповану територію, то зовсім інші люди. Вони знали, що вони їдуть на чужу територію. От до них в мене ставлення дуже негативне. (Населення України - центр та захід, 36+)*

• *До росіян, які переїхали і починають встановлювати там свої правила – то так, до них дуже негативне, прямо з ненавистю. А до тих, хто там вже жив, як мої знайомі, то до них ще більш-менш таке, нейтральне. Не те, щоб прямо позитивне, тому що вони залишилися. Але нейтральне, тому що вони досі вважають себе українцями і за це я їх поважаю. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

3. Лояльність до росії:

- Люди, лояльні росії.

Негативне ставлення серед опитуваних.

- Люди, нелояльні росії.

Ставлення серед опитуваних від нейтрального до позитивного.

• Ні, в мене різне ставлення. Для мене, напевно, найперше ділення, яке я б собі обрав, це ті, хто лояльні росії, і ті, хто не лояльні. Ну, для мене це все важливо, наприклад. Ну, і тут зрозуміло, що для тих, хто лояльний, бо я зустрічався з такими людьми, навіть серед кримських татар, я зустрічався з такими людьми, які дуже лояльні до росії. Ну, абсурдно лояльні, навіть, якщо з нашої точки зору, крім всіх татар, які проживають зараз на материковій частині України. От. Для мене, якщо обговорювати, ну, якщо ви питаєте в мене, є різне ставлення, є ділення, для мене, першочергове ось таке. Для мене зараз це найбільше болить, і тому я би так сказав. (Кримські татари, 18-35 р.)

В окрему групу нерідко учасники виділяють нейтральних, байдужих людей. Це жителі, яким немає різниці, яка влада, які порядки і які просто хочуть жити, і щоб їх не чіпали. Ставлення до цих людей також нейтральне, байдуже.

Якщо звести всі різноманітні погляди на нинішнє населення Криму, то можна виділити три категорії: українці, кримські татари і росіяни.

Першу категорію описують як українців і тих, хто підтримує проукраїнські настрої. Ці люди відчують себе частиною української нації і часто прагнуть повернення Криму до складу України.

До другої категорії відносяться кримські татари, які також мають проукраїнські погляди. Історично кримські татари зазнали багатьох переслідувань, і тепер вони знову опинилися в складній ситуації, але продовжують підтримувати Україну.

Третя категорія включає росіян та проросійськи-налаштованих людей. Це ті, хто підтримує окупаційний режим, або ж пристосувався до нових умов, прийнявши проросійську позицію. Ця група описується учасниками як найбільша за чисельністю. В цю ж групу відносять тих, хто переїхав на півострів після 2014 року.

Загалом, опитані мають доволі негативне ставлення до населення, яке наразі проживає в Криму саме внаслідок великої чисельності людей з проросійськими поглядами. Виняток - саме українці і кримські татари з проукраїнськими поглядами.

• Не може бути «однаково до всіх» ставлення. Якщо там ті, які чекають Україну і чекають повернення, це до них одне. Мені їх просто дуже шкода. І дай Боже, щоб вони там вижили. А

з тих окупантів, яких там понапереселялися, ну, не може бути до них однаково. (ВПО з Криму, 36+)

Учасники вважають, що багато людей піддалися впливу пропаганди і прийняли окупацію як даність.

Водночас висловлюють співчуття до кримських татар, які залишилися на півострові. Вони розуміють, що опинитись в окупації та під значним тиском пропаганди, і описують ситуацію як жахливу і вкрай складну. Опитані співчують кримським татарам, усвідомлюючи, що їм доводиться жити в умовах тиску з боку влади, постійного страху і невизначеності.

- Я теж корінному населенню дуже сильно співчую. Взагалі, страшно опинитися в окупації. Колаборантів терпіти не можу. А до пристосованців, я думаю, що вони як пристосувалися до росії, так швидко і пристосуються до України, повірте. Це процес такий дуже швидкий. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

Висновок 2.2: Учасники розділяють співпрацю з окупаційним режимом на добровільну і вимушену, ставлення до яких суттєво відрізняється.

Чітке розуміння і формулювання «колабораціонізму» у опитаних відсутнє. Колаборант трактується учасниками як особа, яка свідомо працює на користь ворога в будь-яких аспектах його діяльності і може отримувати за це винагороду.

У понятті «колабораціонізму» помітними є свідомий вибір і добровільне виконання обов'язків окупаційної російської влади.

Для учасників фокус-груп питання щодо співпраці з окупаційними органами є важким для відповіді. Однозначного розуміння в розподілі на категорії за типом співпраці немає. Переважно вони для себе розподіляють поняття добровільної та вимушеної співпраці, але в той же час їм важко визначити критерії такого поділу.

- Звичайно, звичайно. Це різні зовсім аспекти. Люди в тяготах свого життя і бажанні вижити часто вимушені йти на співпрацю з агресором. Це, звичайно, не виправдовує, але це трошки іншого поля ягода, ніж коли ти йдеш на співпрацю добровільно. Тому треба*

розуміти, що в окупації перебувати неприємно, контактувати з ворогом неприємно. Але деякі люди, завдячуючи своїй смекалочці, зберегли собі життя і продовжують далі працювати на благо України. Такі люди є навіть зараз в Криму. В ідеалі такі національні ідеї: людина мала б взяти зброю і піти вбити, наприклад, якогось окупаційного голову і тому подібне. Але коли людина не має змоги, наприклад, взяти банально зброю в руки, допомагає якимись іншими моментами: інформацією, різними диверсійними засобами так само. Тому іноді співпраця таких людей цінується деякими структурами, спецслужбами краще навіть. Тому це іноді навіть і вигідно буває. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

Добровільна співпраця – це безпосередня підтримка ворога, росії, як країни-агресора. Такий тип співпраці може бути, і нерідко спрямований на власне фінансове збагачення співпрацюючого. На думку опитаних добровільна співпраця з окупантами має каратись кримінальним кодексом України.

- Хотіла сказати, що добровільна співпраця – це дуже складно, по-перше, це дуже складно зрозуміти, що доросла людина, яка вміє себе поводити, вона там, де їй не вигідно, навряд чи буде демонструвати, що вона якимось співпрацювала. Тому це можна бачити по якимось певним ознакам. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*
- Добровольно – это коллаборация уже. Это предатели. А те, которые вимушені – им жить за что-то надо. (Населення України - схід та південь, 36+)*

Вимушена співпраця – це співпраця, яка спрямована на власне виживання у ворожих умовах. Учасники зазначають, що це стосується питання власної безпеки чи безпеки сім'ї. Відмічається, що існують випадки, коли люди, які пішли на вимушену співпрацю з росією, потайки допомагають Україні іншими шляхами.

- Ну от скажу я Вам, так, є різниця. Тому що вимушена співпраця, от можу сказати як мама, якби моїй дитині щось загрожувало, я би пішла на все. Тільки щоби спасти життя, здоров'я, цілісність своєї дитини, скажу як мама. А добровільно, ну то ждуні, які чекали росію. Звичайно, є велика різниця. І вимушені просто спасатися, рятуватися. (Населення України - центр та захід, 36+)*

Єдине і чітке формулювання поняття «колабораціонізму» відсутнє. Є певні трактовки, більшого чи меншого ступеня чіткості, що описують колабораціонізм.

Колаборант переважно трактується як особа, яка свідомо працює на користь ворога в будь-яких аспектах його діяльності. Також колаборант може отримувати за це грошову винагороду.

Нерідко колаборантами опитувані називають людей, які явно перейшли на сторону росії: не тільки працюють в інтересах росії, а й активно про це повідомляють, мають активну проросійську позицію. Тобто поєднання роботи із гучним проголошенням і декларуванням своєї проросійської позиції.

Учасники пов'язують колабораціонізм із роботою на органи влади росії, як військові, так і цивільні.

Ще одна трактовка колабораціонізму – це співпраця з ворогом. Тобто, така співпраця з росією, яка спрямована проти України – військовим, політичним чи будь-яким іншим шляхом. Розрізняється просто робота в державних структурах росії, яка не сприймається як колабораціонізм, і робота на перемогу росії у війні з Україною, в першу чергу, на військовому чи пропагандистському фронті. В цьому сенсі це розділення на звичайну цивільну роботу і допомогу армії/спеціальним службам росії.

• *Колаборант – це людина, яка своїми діями, вчинками завдає шкоди своїй державі, взагалі своїй країні, дії якої є протиправні. Взагалі співпрацює з ворогом, співпрацює не в інтересах держави. Скажімо, людина, яка є ворогом всередині. Овца, як то кажуть, вовк в овечій шкурі. Отак я би сказала. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

• *Ну, колаборант в Криму – це той, хто наразі підтримує повністю політику росії, публічно виступає зі своєю точкою зору, тобто, пропагандує підтримку Росії і всіляко про це повідомляє. Для мене це колаборант. (Кримські татари, 18-35 р.)*

Отже, учасники визнають, що про поняття «колабораціонізму» можна міркувати, але застосування на практиці цього поняття зіштовхнеться з низкою проблем, вирішення яких у опитаних немає. Мова йде про реальне встановлення фактів колабораціонізму, про процедури і способи застосування поняття «колаборант». Якщо одним з основних критеріїв колабораціонізму є саме свідомо співпраця з ворогом, то на практиці визначити наскільки добровільною була співпраця досить важко.

Учасники зазначають, що застосування закону про колабораціонізм може зіштовхнутись із низкою проблем практичного характеру і скоріше делегують застосування закону відповідним правоохоронним органам, зокрема СБУ. Власне бачення у опитаних детально не

сформоване, а існує на рівні переконання, що добровільна співпраця з росією має бути покарана. Але бачення конкретних способів і механізмів покарання поки відсутнє.

- *Наприклад, керівницка мого медичного закладу в Криму, вона, вона мене звільнила по українському законодавству. Але тут же весь заклад медичний переведений був на російське законодавство. І вона над тим працювала. І в Ютубі є її ролики. Вона там розказувала, як вони там все так зробили. Що при Україні було так, а тепер вони зробили краще. Ну, в общем, вона чиста колаборантка. Я просто не можу інакше сказати. Не дивлячись на те, що вона все-таки со мной поступила по українському законодавству, розумієте, і тут же вона зробила все, щоб допомогти ворогу. (ВПО з Криму, 36+)*

МАЙБУТНЯ БЕЗПЕКА ТА ІНФРАСТРУКТУРА КРИМУ

Висновок 3.1: Учасники загалом вважають, що населення, яке переїхало до Криму після 2014 року має бути видворене до росії після деокупації півострова.

Більшість учасників вважає, що громадян, які переїхали до Криму після 2014 року потрібно видворити в росію після деокупації півострову. Інша частина вважає, що необхідні спеціальні комісії, які будуть розбиратись в кожному випадку окремо. Припускається наявність людей з проукраїнськими поглядами. В такому випадку цим людям можна надати шанс залишитися жити в Криму, але отримати український паспорт та жити по законам України.

- *Вважаю, що вони [росіяни] мають повернутися туди, звідки вони приїхали. І коли зараз вони живуть там на своїй території, як вони вважають – це одне. Але, якщо це буде точно юридично наша територія повернена, то нема їм там що робити. Це як груша до груші. Якщо одна файна на дереві – я буду як [ім'я учасника] тепер теж казати так – а інша трошки підгнивши, то якщо вона буде поруч торкатися, то і та згниє. Тому я думаю, що, наприклад, мені б не хотілося, щоб мої діти спілкувалися з тими дітьми. (Населення України - схід та південь, 36+)*

- *Так, їх просто треба депортувати. Ну, тобто, дати їм можливість місяць-два завершити всі свої справи, продати квартири, будівлі, там, земельні ділянки, все, що вони там позахоплювали в Криму, і просто поїхати назад. Без варіантів. (Кримські татари, 18-35 р.)*

- *Я можу сказати протилежне, наприклад. Я не кажу, що з Криму треба всіх виселити росіян, тому що особисто я знаю декількох своїх знайомих, які прожили тут до війни ще декілька років. І коли почалася війна – я знаю, що вони були русскоговорящие – і як тільки почалася війна, по-перше, вони повністю всі зв'язки обірвали зі своїми родичами, з батьками. Є в мене подруга, яка обірвала повністю всі зв'язки з росією і перейшла на українську мову. Тобто вона максимально підтримує і максимально обсирає росію. Тобто є такі люди, які адекватно мислять і можуть поняти всю ситуацію. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

- *Дивіться, ми виїжджали, ми втратили майно, ми втратили здоров'я, ми втратили родинні зв'язки, да, ми втратили батьківщину. Хай маленьку батьківщину ми втратили, але все одно ми там віддали багато років труда, в ту землю вклали. Ми там народжували своїх дітей, ми ховали там своїх батьків, бабусь, дідусів. І вони мають зробити те саме. Вони мають виїхати і втратити все своє майно, все своє здоров'я. І нас то ніяким образом не має вообщє... Ніякого стосунку ми до того не будемо мати. Розумієте? (ВПО з Криму, 36+).*

Кримські татари окремо повідомляють про наявність саме кримських татар, що проживали за межами Криму і для повернення на батьківщину з 2014 року не мали іншого способу, окрім як робити це через російські окупаційні органи. Це відображає складну динаміку ідентичності та приналежності в контексті окупації та постійних викликів, з якими стикаються кримські татари, відстоюючи свої права та спадщину.

• Ні, якщо є такі випадки, про які кажуть наші друзі, тобто, приїхали, одружилися, або є кримські татари, наприклад, які в Крим так і не змогли переїхати з Азії, а вони жили на території росії, а потім приїхали в Крим, грубо кажучи. Є і такі. І якщо вони підтримують Україну, то як це будуть знаходити таких людей, то про це я вже не кажу, я не знаю, це важка структура і система. Але як варіант зобов'язати здавати іспити: мова, історія і політична структура України, так далі, перед тим, як дати громадянство (Кримські татари, 18-35 р.)

Висновок 3.2: Ставлення до державного і приватного майна, що утворилось після початку окупації відрізняється: учасники вважають, що державне майно і інфраструктура підлягають націоналізації на користь України, а приватне майно потребує індивідуального розгляду в кожному конкретному випадку.

Учасники зазначають, що побудовані росією об'єкти інфраструктури потрібно націоналізувати Україною. Вони міркують щодо користі побудованих об'єктів: корисні Україні об'єкти варто залишати і використовувати в майбутньому. Тобто, демонструється прагматичний підхід, що враховує не стільки того, хто будував об'єкти, скільки практичну цінність об'єктів для України.

В цілому, можна сказати, що ставлення до об'єктів та інфраструктури в опитаних досить бережливе і прагматичне.

• Я вважаю, що якщо вже побудували будинки, то їх треба використовувати. І знову ж таки, це вони вклали туди їхні кошти – чого ні. Хай буде – ми знайдемо їм пристосування. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

• Ну, якщо все-таки Крим український, і якщо там є власність а-ля росіян, воно автоматично, на мою думку, має в них вилучатися і вноситися в державний реєстр українців. Компенсації ніякої не має бути. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

• Я думаю, що об'єкти, які важливі для розвитку України, мають залишитися. Ті об'єкти, які не несуть вагу... Ну, наприклад, житловий масив, який в Сімферополі – важко сказати, що його треба знести. Або дороги, припустимо, які вони там зробили. То я думаю, що це має бути націоналізація, але з розрахунком за репарації. І тому я вважаю, що має бути дуже чіткий алгоритм, яку суму має росія компенсувати Україні. І те, що вони побудували на землі і знищили – припустимо, інші або пам'ятки, або об'єкти – то все одно вона має заплатити Україні оцю шкоду матеріальну. І не тільки матеріальну. Тобто, я думаю, що це має бути аналіз – чи потрібні ці об'єкти, чи не потрібні. А те, що націоналізація – обов'язково. Те, що належить росії, їй вже там нічого не має належати. Все має бути у власності України. (Кримські татари, 36+)

Питання права власності отриманого громадянами України та РФ є доволі складним для відповіді. Учасники повідомляють про необхідність кваліфікованого знання юридичних процедур і нюансів міжнародного права.

Частина вважає, що майно, придбане громадянами РФ, має перейти у власність держави Україна без жодної компенсації. Якщо це власність придбана українцями, але за час окупації РФ, тоді потрібно або поновлювати документи з українського боку, або надавати компенсацію цим людям, при вилученні майна на користь України.

• Якщо це громадянин України чи громадянка, які вже в період окупації щось придбали, то ми або поновлюємо за українським законодавством цю угоду, правильно, або даємо компенсацію (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

• Я думаю, то треба в кожний випадок розглядати окремо. Так не може бути, що всіх під одну гребіньку. Різні ситуації. (Населення України - центр та захід, 36+)

Деякі опитані вважають, що потрібно створити спеціальну комісію, яка буде вирішувати долю цих інфраструктурних об'єктів.

• Так, я згідний з вами, як ви пропонували щодо створення спеціальної комісії для оцінки законності будівництва цих об'єктів. Загалом, провести інвентаризацію тих об'єктів після 2014-го року побудованих, мені здається, доречно. Якось їх класифікувати. Оцінити їхню користь для України і місцевих кримчан. (Кримські татари, 18-35 р.)

- *Я тоже думаю, что должна быть создана какая-то комиссия, которая будет рассматривать все эти объекты. Но в любом случае, я думаю, что это должна быть национализация. Потому что, по сути, никто их не просил этого делать. Это была их собственная инициатива. (Кримські татари, 36+)*

- *Я думаю, що тут кожен випадок може бути індивідуальний. Можуть бути росіяни, які дійсно приїхали і незаконно собі побудували будинок. І я думаю, що це все має вирішувати суд. А є люди, які кримчани, які собі купили квартиру, і забирати її в них, якщо вони збираються залишатися в Україні – теж не варіант, напевно. Я думаю, що тут вже треба більш індивідуальний підхід до кожного випадку такого. (ВПО з Криму, 18-35 р.)*

Питання щодо могил російських військовослужбовців, які загинули в боях із ЗСУ та поховані на території Криму доволі дискусійне. Учасники одразу починають надавати відповіді з точки зору ненависті до таких людей. Далі вже панують думки, що тіла російських військовослужбовців можуть забрати рідні і переховати у себе. Інша точка зору – лишити могили як є, або створити окремі місця захоронення російських військових.

- *Щодо могил, мені здається, що це має бути перепоховання, якщо є родичі, з якими ти можеш зв'язатися. Тобто ти зв'язуєшся з тими родичами, кажеш: «Забирайте тіло полеглого до вас», якщо це росіяни. Вони його або забирають, а якщо не забирають, то немає сенсу його викопувати, щось з ним робити. Як це сказав [ім'я учасника], змінити просто пам'ятник. В нас же ж навіть колись були польські захоронення. Тобто так само. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

- *Тільки ексгумація і, будь ласка, хто хоче, забирайте своїх рідних на батьківщину. (Населення України - центр та захід, 36+)*

МОВА ТА КУЛЬТУРА КРИМУ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

Висновок 4.1: Ставлення до кримськотатарської мови після деокупації достатньо **одноставне: вона має набути статусу національної або регіональної на законодавчому рівні, поруч з українською. Учасники зазначають, що культурні пам'ятки кримських татар мають зберігатись і відновлюватись.**

Переважаюча думка більшості учасників: має бути підтримка і розвиток кримськотатарської мови в деокупованому Криму. Стосовно популяризації кримськотатарської мови та посилення національної ідентичності, найбільше думок під час дискусії виникало безпосередньо у кримських татар. Вони зазначають, що культурні пам'ятки кримських татар мають зберігатись і відновлюватись. Також, варто підтримувати кримськотатарську мову на телебаченні, вивчати у школах, проводити різні культурно-традиційні заходи.

Кримські татари та значна кількість інших учасників підтримують запровадження кримськотатарської мови як другої офіційної в Криму із усіма супутніми перевагами. Проте була озвучена позиція за єдину державну українську мову і паралельне створення режиму максимального сприяння і підтримки для кримськотатарської мови.

• *Мені здається, що кримськотатарська має бути разом з українською і все, офіційними в Криму. А російська може залишатися якоюсь іноземною мовою, як інші іноземні мови, без якогось офіційного статусу. Ну, і там однозначно вони собі в побуті, в приватному спілкуванні, вона теж залишається. Так, а освіта, вона там переходить поступово на кримськотатарську, українську, і на всіх рівнях вивчається. Документи там перекладаються, ЗМІ кримськотатарське розвивається. Тобто, ну, однозначно там в судах хіба що вони можуть там використовувати за потреби, якщо вони судяться за свої будинки. (Кримські татари, 18-35 р.)*

• *Національна мова на законодавчому рівні. Є схеми і процеси того, щоб зберігати мови, наприклад, народів малих і великих, на тих же прикладах в різних куточках світу, в різних нормальних країнах. Є такі приклади, і це нормально. Так само вони можуть здавати на цій мові екзамени, наприклад, якісь там точні науки, якщо в них там буде умовне ЗНО⁶ татарською по підручниках з України по тій інформації, яку дає, наприклад, система освіти, то чому би і ні. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)*

⁶ Зовнішнє незалежне оцінювання. З 2022 року замінено на НМТ – Національний мультипредметний тест

Кримські татари хотіли б відродження і розвитку власної мови. Для цього пропонується вивчення кримськотатарської мови у школах. Окрім цього, бажано відроджувати кримськотатарську і серед дорослих, які не знали рідної мови, а користувались російською чи українською. Опитані хотіли б видання книжок кримськотатарською, розвитку літератури, запровадження різноманітних грантів для розвитку мови.

• Якщо ми кажемо про публічну державну діяльність, то всі, хто працює в органах державної влади, вони мають знати кримськотатарську мову. Бо документообіг теж має бути кримськотатарською мовою. Для чого саме? Для того – для саме збереження. Бо кримськотатарська мова зараз є – згідно з ЮНЕСКО, вона вимираюча мова. І саме її зберегти можливо тільки, якщо нею користуватись на державному рівні. Тому статус кримськотатарської мови, він державний або, як так сказати, регіональний саме в Криму. Це треба зробити, щоб її зберегти. (Кримські татари, 36+)

Учасники пропонують встановлення квот в ЗМІ/радіо/телебаченні для кримськотатарської мови, запуск ТВ-каналів кримськотатарською.

З точки зору культури, пропонується створення культурних кримськотатарських фондів, створення і розвиток кримськотатарських музеїв, фестивалей.

• Якщо там буде національна автономія, то там має бути якийсь відсоток – і преса, і кінофільми, і в побуті, і в державних установах кримськотатарська мова. Якись квоти. (ВПО з Криму, 36+)

Ще одне з побажань для розвитку кримськотатарської мови – це таблички географічних назв в Криму на двох мовах – українській і кримськотатарській, і з автентичними кримськотатарськими назвами населених пунктів.

• Ще одна думка стосовно кримськотатарської мови. До прикладу, щоб на табличках назв міст потрібно було б додавати другу назву або та, яка була раніше кримськотатарською. Наприклад, Сімферополь, якщо я не помиляюся, це Акмесджит, якимось так. Може, хтось мені допоможе правильно згадати назву Сімферополя. Щоб, до прикладу, в табличці міст прописувалось як Сімферополь, і так само Акмесджит для того, щоб населення ідентифікувало, що на цій території є також і корінне населення, що історія Криму є значно довшою, ніж те, як це проговорювалось останні, як мінімум, десять років. І зрештою щоб кримськотатарська мова була більш популяризованою, більш визнаною. Я не знаю, на якому державному рівні, але щоб про неї було більш розголосу, щоб її знали більш людей. Навіть і слов'ян. Звичайно, при бажанні самих людей. Щоб це не було насильно. Щоб ця мова більш відроджувалася, щоб в майбутньому її знали більше. (ВПО з Криму, 18-35 р.)

Висновок 4.2: З точки зору більшості опитаних, російська мова в Криму після деокупації не повинна мати жодного статусу. Може бути передбачений невеликий перехідний період (півроку-рік) в окремих сферах.

З точки зору більшості опитаних, російська мова після деокупації не повинна мати жодного статусу. Може бути використана лише в побуті.

Інші висловлюють побоювання, що одразу всіх українізувати не вдасться і потрібен перехідний період. Учасники припускають, що перехідний період може тривати від півроку-року до кількох років.

• Мені здається не потрібен перехідний період для російської, бо воно буде відтягуватись, затягуватись далі, далі, далі. (ВПО з Криму, 36+)

• Я вважаю, що має бути так само, як і у всій Україні. Російська мова не повинна мати якогось окремого статусу. Люди, які залишаться в Криму, вони вже повинні бути готові до того, що вони живуть в Україні, мають бути готові до того, що українська мова буде, і українські школи будуть. А якщо це їм не подобається, це вже їхні проблеми, вони можуть їхати в росію. (ВПО з Криму, 18-35 р.)

• Хіба в художній літературі. Тому що дуже мало є перекладу художньої літератури на українську мову. Дуже багато є перекладу на російську мову. На українську не зроблено. На жаль. (Населення України - центр та захід, 36+)

Перехідний період пропонується для сфери обслуговування. У медичній службі, місцевому самоврядуванню, сфері публічного управління та освіти – учасники пропонують введення виключно української мови.

Нижче наведені припущення, щодо тривалості перехідного періоду для різних секторів, відповідно до думок учасників:

- Медіа, реклама: без перехідного періоду
- Сфера послуг (обслуговування в закладах, вивіски): півроку-рік
- Місьцеве самоврядування: півроку-рік
- Сфера публічного управління (військові/військово-цивільні адміністрації): півроку-рік
- Освіта: без перехідного періоду або півроку-рік
- Обов'язкове володіння українською для службовців. Перехідний період: півроку-рік

В сфері самоврядування і управління частина опитаних пропонує залишити перекладачів на російську мову для тих, хто не володіє українською. Послуги цих перекладачів можуть бути платними чи безплатними. Сфера застосування перекладачів – робота з документами.

Дещо відрізняється ставлення до російської мови в залежності від віку і рівня володіння учасниками українською мовою :

- Більш молоді і переважно україномовні категоричні у ставленні до російської мови – заборона і вилучення з офіційного спілкування.
- Більш старші і російськомовні хотіли би лишити можливість спілкуватись російською як для себе, так і для інших.

• Я думаю, що рік часу достатньо, щоб надрукувати підручники. Якщо влада захоче, за рік часу... Це потолок просто. Це гора. Рік часу достатньо. Дивіться, як почалася війна, люди за тиждень, за день міняли. Як кажуть, ми уснули 23 феврала, а прокинулися 24 лютого⁷. Тобто рік часу для держави надрукувати підручники, вчителів підучити українську мову, я думаю, достатньо. (Населення України - центр та захід, 36+)

• Ніякого періоду взагалі. Ну, мова і мова. Не треба ніякого статусу в Україні йому давати. Абсолютно не треба. Тобто не треба якогось тиснення на людей створювати, хто розмовляє російською. (Населення України - центр та захід, 18-35 р.)

⁷ Мова йде по початок повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року

• Я вважаю, що перехідний період має бути. Ну, може, рік-два. Тому що є дуже багато, навіть серед кримських татар, наприклад, люди віку моїх батьків, там 50 чи 60 років, вони розуміють українську мову, і раніше розуміли, але вони погано розмовляли. А зараз, за часи росії, вони її не використовують, вони, можливо, її підзабули. Для того, щоб не було стресу, і в документації, можливо, нехай цей період буде, там рік-два, але його треба обмежити 100%. Тому що, якщо його не обмежити, ніколи не буде стимулу у людей вивчити державну мову. Це вже перевірено роками. (Кримські татари, 18-35 р.)

ВИСНОВКИ

Якщо одним реченням сформулювати відповіді більшості учасників груп на всі питання дослідження, то за всієї неоднозначності і складності, це речення звучало б наступним чином:

«Всі питання після деокупації Криму мають вирішуватись в інтересах і на користь України і українців, з урахуванням українських законів і міжнародного права».

Незважаючи на походження учасників фокус-груп (населення України, ВПО з Криму, кримські татари), всі вони прагнуть, щоб Крим був невід'ємною частиною України. Тим не менше, їхні очікування різняться – частина учасників (хоча і меншість з них) має сумніви щодо спроможності України звільнити та повернути півострів. У сценарії, коли Україна повертає Крим, було обговорено три потенційні адміністративні статуси півострова. Окремо виділяється група опитаних кримських татар, які чітко бачать майбутній статус Криму як національно-територіальну автономію кримських татар. Інші групи учасників висловили свою підтримку ідеї збереження автономії (як це прописано в Конституції України), або прирівнювання півострова до звичайної області.

Відношення учасників до населення, яке наразі проживає в Криму, чітко залежить від їх етнічності та від того, яку позицію вони займають – проукраїнську чи проросійську. Щодо росіян/проросійського населення учасники налаштовані негативно, а по відношенню до кримських татар та українців/проукраїнського населення – співчутливо та прихильно. При цьому, серед учасників немає чіткого формулювання та розуміння поняття «колабораціонізм». Свідомий вибір та добровільне виконання завдань окупаційної російської влади, сприймаються як вирішальні аспекти у визначенні даного поняття та ставлення учасників фокус-груп до людей, які залучені до співпраці. Абсолютне негативне сприйняття учасниками населення, яке переїхало до Криму після 2014 року, визначає ідею опитаних, що після деокупації це населення потрібно видворити до росії.

Статус майна (державне чи приватне) є вирішальною ознакою у формуванні ідей учасників, щодо необхідних дій по відношенню до нього. На думку опитаних, все майно, що знаходиться у державній власності та інфраструктурні об'єкти, мають бути націоналізовані. Водночас, учасники стверджують, що вирішення питань приватної власності потребує індивідуального підходу.

Відношення серед опитаних, щодо статусу мов на півострові є одностайним. Учасники вважають, що кримськотатарська мова має набути регіонального або національного статусу на законодавчому рівні, поряд з українською мовою. Російська мова не повинна мати жодного статусу після деокупації. Також, учасники вважають, що за певних умов, короткий перехідний період може бути запроваджений для окремих сфер.

Важливо зазначити, що в результаті сумісної дії таких факторів як складність тем дослідження з моральної, інтелектуальної, правової та практичної точок зору; непередбачуваність результатів війни; а також новизна та відсутність досвіду у вирішенні питань порушених в дослідженні, результати варто сприймати не як чіткі і закарбовані у часі, а як такі, що можуть змінитись під впливом реальних зовнішніх обставин.

Додатки

Додаток А: Скринер дослідження

Додаткова вимога для 4 ФГД із населенням:

- Учасники однієї фокус-групи не повинні знати один одного.
- Відсоток тих, хто відвідував Крим до окупації, має бути не менше 70% в кожній групі.

Додаткова вимога для всіх фокус-груп:

- Учасники не повинні брати участь у фокус-групах протягом останніх 12 місяців. Рекрутери повинні залучити до 7 учасників для кожної групи, а також 2-3 резервних учасників на випадок, якщо хтось із основних учасників не зможе взяти участь.

Щоб представити цей проект потенційному кандидату, можна використовувати власні слова, але обов'язково висвітлити наступні пункти:

- Ваше ім'я та роботодавець.
- Ви набираєте учасників для добровільного соціологічного дослідження
- Учасники зберуться в онлайн-режимі та обговорюватимуть певну тему протягом 60-90 хвилин
- Обговорення буде записано, а потім дослідник напише звіт, підсумовуючи думки всіх учасників
- Ім'я учасника НЕ буде використано у звіті - відповідно до дослідницької етики ми гарантуємо конфіденційність вашої особистості

Ми шукаємо людей з певним досвідом. Щоб з'ясувати, чи ви нам підходите, то нам необхідно задати кілька запитань. Скажіть, будь ласка, чи можу я почати?

1. Чи Ви брали участь у фокус-групі протягом останніх 12 місяців?

1. Так
2. Ні [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

2. Чи Ви перебуваєте в Україні зараз?

1. Так
2. Ні (Якщо Ні: «У такому випадку ми не хочемо турбувати вас та обтяжувати витратами на роумінг. Дуже дякуємо, аде ми змушені завершити наше інтерв'ю». [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ])

3а. В якій області Ви зараз проживаєте?

Закодуйте макрорегіон:

1. Центр

2. Захід
3. Схід
4. Південь

36. В якій категорії населеного пункту Ви проживаєте? (читайте за потреби)

1. Село
2. Селище міського типу
3. Місто
4. *(не читайте) Відмова відповідати*

4. Скільки Вам років? ЗАПИШІТЬ ТОЧНИЙ ВІК: _____

1. Менше 18 [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]
2. 18-35
3. 36+
4. Відмова відповідати / Не знаю [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

5. Стать (НЕ ПИТАЙТЕ, ЗАКОДУЙТЕ ЗА СПОСТЕРЕЖЕННЯМ) _____

1. Чоловік
2. Жінка

6. До якої етнічної групи Ви себе відносите? (не читайте варіанти!)

1. Українці
2. Кримські татари [ЗАПРОСИТИ НА ФОКУС-ГРУПУ З КРИМСЬКИМИ ТАТАРАМИ]
3. Інші (запишіть)
4. *(не читайте) Відмова відповідати* [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

7. Чи проживали Ви в Криму до подій 2014 року на постійній основі (не менше року)?

1. Так [ЗАПРОСИТИ НА ФОКУС-ГРУПУ З ВПО З КРИМУ]
2. Ні [ЗАПРОСИТИ НА ФОКУС-ГРУПУ З НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ]
3. *(не читайте) Відмова відповідати* [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

[Якщо 7 = 2] **7.1. Чи Ви коли-небудь були в Криму до окупації?**

1. Так
2. Ні
3. *(не читайте) Відмова відповідати* [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

8. Яка Ваша професія? ЗАПИШІТЬ: _____

Не читайте!

1. Робітник
2. Фермер
3. Офісний працівник
4. Керівник середнього або вищого рівня
5. Пенсіонер (не працює)

6. Студент
7. Домогосподар (-ка)
8. Безробітний (-тня)
9. Самозайнятий (-та) / Підприємець
10. Працюю в Збройних Силах України
11. Волонтер
12. Ветеран
13. Інше
14. Важко відповісти
15. Немає відповіді

9. Який найвищий рівень освіти Ви отримали?

1. Початкова [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]
2. Незакінчена середня
3. Загальна середня
4. Професійна середня
5. Незакінчена вища / Вища
6. Важко відповісти / Немає відповіді [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

10. Наскільки Вам комфортно обговорювати події, які пов'язані з Кримом?

1. Дуже комфортно
2. Скоріше комфортно
3. Скоріше некомфортно
4. Дуже некомфортно [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]
5. Важко відповісти / Немає відповіді [КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ]

Міжнародний республіканський інститут

IRI.org | @IRI_Poll

info@sapiens.com.ua